

DOI: 10.7596/taksad.v7i1.1350

Citation: Kara, H. (2018). Kültürel Coğrafya Açısından Eşme Yöresinde Su Yapıları (Musluklar). Journal of History Culture and Art Research, 7(1), 451-466. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1350>

Kültürel Coğrafya Açısından Eşme Yöresinde Su Yapıları (Musluklar)

Water Structures (Fountains) in Eşme Region in Terms of Cultural Geography

Hasan Kara¹

Abstract

Eşme district is located within the administrative boundaries of Uşak province in the Inner-Western Anatolia Section of Aegean Region. The research field, which covers an area of 1156 km², includes a municipality with 60 villages and 114 towns. Eşme is surrounded by Uşak central district in the north, Ulubey district in the east, Denizli district in the south, and Manisa's Alaşehir, Sarıgöl and Kula districts in the west. Eşme is located within the drainage basin of Büyük Menderes and Gediz rivers. The side branches of these two rivers forming the most important rivers of the Aegean Region also approach each other within the boundaries of Eşme. There are few numbers of water sources and water structures with surface flow in the district. This has increased the number of fountains that are regarded as cultural treasures. Even though these small water structures built to meet the water needs of travelers on the road are given different names in different regions, they are generally referred as "fountain". On the roads leading to different directions from the district of Eşme, these fountains are arranged along the linear lines. The most frequent place to see these structures is the main road route connecting Eşme to Uşak. Fountains are arranged on this line at irregular intervals. There are also numerous fountains along the road connecting Eşme to the Uşak-İzmir highway in the north and extending along the ridge. There are also a number of original fountains on the village roads extending from Omurca town to the northwest and connecting the villages of Eşme to each other. Several fountains can also be found along the roads surrounding Ahmetler in the vicinity of the present Eşme Vocational High School in the outskirts of Eşme. Having once met the water needs of the travelers, these small water structures have recently lost their functions, and they go to ruins and disappear one by one.

Keywords: Water culture, Fountain, Cultural geography, Uşak, Eşme, Aegean region.

¹ Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Türkiye. E-mail: hkara777@gmail.com

Öz

Eşme ilçesi, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde, Uşak ili yönetim sınırları içerisinde yer almaktadır. 1156 km² alana sahip olan Araştırma sahasında; Eşme'nin yanı sıra bir belediye, 60 köy, bu köylere bağlı 114 mahalle ve bağlı yer almaktadır. Eşme İlçesi'nin kuzeyinde Uşak Merkez ilçe, doğusunda Ulubey ilçesi, güneyinde Denizli'nin Güney ilçesi, batısında ise Manisa'nın Alaşehir, Sarıgöl ve Kula ilçeleri bulunmaktadır.

Eşme, Büyük Menderes ve Gediz nehirleri su toplama havzası içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda Ege Bölgesi'nin en önemli akarsularını oluşturan bu iki nehrin yan kolları Eşme sınırlarında birbirine yaklaşmaktadır.

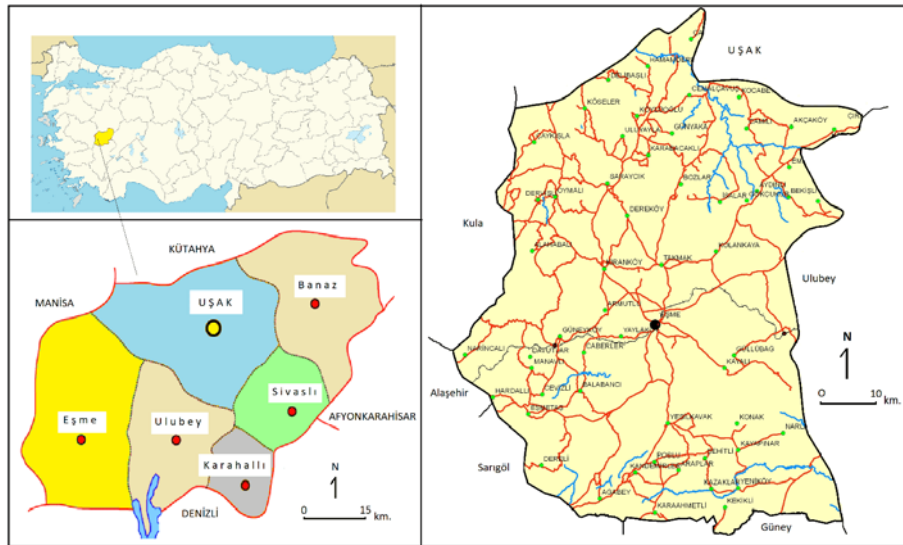
İlçe arazisinde su kaynakları ve yüzeysel akışa sahip suların sayısı azdır. Bu durum; bir kültür hazinesi olan muslukların sayısını artırmıştır. Yol kenarlarında yolcuların su ihtiyacını karşılamak için yapılan bu küçük su yapılarına farklı yörelerde farklı isimler verilse de genel isimlendirme "Musluk" olarak geçmektedir.

Eşme ilçesinden farklı yönlerde giden karayolları üzerinde çizgisel hatlar boyunca bu musluklar sıralanır. En sık görüldüğü yerler; Eşme'yi Uşak'a bağlayan ana yol güzergâhıdır. Bu hat üzerinde düzensiz aralıklarla musluklar yer almaktadır. Eşme'yi kuzey yönünde Uşak-İzmir karayoluna bağlayan ve sırt boyunca uzanan yol üzerinde de sayısız musluk bulunmaktadır. Omurca Kasabası'ndan kuzeybatıya doğru giden ve Eşme'nin köylerini birbirine bağlayan köy yolları boyunca da çok sayıda orijinal musluk sıralanmaktadır. Eşme ilçe merkezinin dış mahallerinde bugünkü Eşme Meslek Yüksek Okulu civarında Ahmetler çevresindeki yollar boyunca da musluklara rastlanmaktadır. Bu küçük su yapıları bir zamanlar yolcuların su ihtiyacı karşılamıştır. Günümüzde işlevlerini kaybetmiş ve birer birer yıkılarak yok olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Su kültürü, Musluk, Kültürel coğrafya, Uşak, Eşme, Ege bölgesi.

Giriş

İçerisinde su kaynağı olmayan, taşıma su ile beslenerek hizmet veren muslukların yaygın olduğu Eşme ilçesi; İç Batı Anadolu'da geniş yayılış gösteren plato sahası üzerinde 1.156 km² lik alana sahip Uşak ilinin beş ilçesinden birisidir. Etrafı, fazla yüksek olmayan dağlarla (en yüksek yeri Umurbaba Dağı 1550 m), merkezi kısımları ise hafif dalgalı platolardan oluşmaktadır. İlçe merkezi; Uşak-İzmir demiryolu üzerinde kuruludur. (Harita 1)

Harita 1: Eşme İlçesinin Lokasyon Haritası

İlçe arazisi; Büyük Menderes ve Gediz nehirlerinin su toplama alanları içerisinde kalmaktadır. Eşme çevresindeki engebeli arazilerde tarım ve hayvancılık ön plana çıkarken buğday, arpa, tütün, nohut, mısır, çeşitli meyve ve sebzeler yaygın olarak yetiştirilen tarım ürünlerini meydana getirmektedir. Kemer Dağının doğu kesiminde kurulmuş bulunan ve her geçen gün yatay yönde genişleme eğilimi gösteren Eşme şehrinde 2016 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verilerine göre 13207 kişi yaşamaktadır. 23525 kişi ilçenin kırsal kesiminde oturmaktadır. Toplam nüfusu 36732 kişi olan ve nüfusu azalma eğiliminde olan ilçenin (Çetin, 2001: 132-137), 1 kasabası, 60 köyü ile 114 mahalle ve bağlısı bulunmaktadır.

Bitki örtüsü zengin olmayıp meşe ve çalı toplulukları yaygındır. Doğal göllerin yer almadığı araştırma sahasında, sulama ve taşkınlardan korunma amaçlı küçük göletler yapılmıştır. Büyük Menderes nehrine katılan çok sayıda dere ve Gediz nehrine dökülen kaynaklarla dış drenaja tamamen açık bir sahadır. Hidrografik yönden iki farklı havzaya akış bulunmakta, sahanın büyük bölümü Büyük Menderes nehrine katılan küçük akarsular tarafından drene edilmektedir.

Akdeniz iklimi ile Karasal iklim arasında geçiş özelliği gösteren yörede; 823 metrelik yükseltinin ve nispeten güneyde yer almanın etkisiyle Uşak'a göre sıcaklıklar bir miktar artmakta ve ortalama yıllık yağış değeri ise düşmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 13,7°C ve yıllık ortalama yağış miktarı 459,4 mm'dir. Kar yağışının da görüldüğü ilçe, bu sıcaklık ve yağış değerleri ile sıcaklık yönünden Akdeniz iklimi, yağış rejimi yönünden karasal iklim özelliği gösteren ara iklim tipine girmektedir.

Yörenin orta bölümü batıdan doğuya doğru, Umurbaba Dağı(1554 m.), Kemer Dağı(1197 m.), Macar Dağı(1182 m.) ve Kabağağaç Dağı 1275 m.) şeklinde bir plato özelliği göstererek (Özav ve Kara, 1997: 33) adeta ilçeyi kuzey ve güney havzası olmak üzere ikiye böler. Bu platonun kuzeyinde kalan bölüm; kuzeye doğru eğimli olup, birbirine paralel sırtlar ve bu sırtlar arasında kuzeye doğru akış gösteren dereler tarafından hafifçe parçalanmıştır.

Kıranköy'den başlayarak Saraycık ve Karabacaklı köyleri boyunca devam eden ve yüksekliği 800-900 metre arasında değişen ikinci tepelik saha ve Umurbaba Dağından başlayarak Eşme-Kula ilçesi sınırı boyunca devam eden üçüncü bir tepelik sırt vardır. Dolayısıyla Eşme ilçesinin kuzeyinde kalan saha yaklaşık Güney-Kuzey istikametinde uzanan ve yüksekliği kuzeye doğru azalan 4 önemli tepelik alan diyebileceğimiz çevreye göre 100-150 metre daha yüksekte bulunan sahalarla, bu tepeler arasında kalan kuzeye doğru akış gösteren dereler ve bunların yan kolları tarafından şekillendirilmiştir.

Umurbaba-Eşme ilçe merkezi-Macar Dağı hattının güneyinde kalan bölüm ise genel olarak güneye doğru eğimli olup Büyük Menderes nehrine ulaşan küçük dereler tarafından drene edilmektedir. Kızılyer, Sorkun, Kavaklı, Kayapınar gibi dereler güneydoğu yönünde akararak sahayı şekillendirmektedirler. Sahada çok fazla debiye sahip dere olmadığından topografya yer yer 20-100 metreler arasında derinlikte işlenmiş hafif arızalı ve dalgalı bir manzara ortaya çıkmıştır.

Eşme İlçesinin İklim Özellikleri

Doğal çevre şartları içerisinde canlı hayatını etkileyen faktörlerden en etkili olanı iklimdir. Kış mevsiminde ortalama sıcaklıklar düşük değerlere sahipken; şubat ayı sonlarından itibaren sıcaklıklar hızla yükselişe geçerek, Ağustos ayına kadar düzenli şekilde artar. Temmuz ve ağustosta birbirine yakın özellikler gösteren sıcaklık değerleri ağustos ayı sonundan itibaren ocak ayına kadar düzenli bir şekilde azalış göstermektedir (tablo 1).

Tablo 1: Eşme İlçesinde Ortalama Sıcaklıklar ve Yağışın Aylara Göre Dağılışı (1985-2016)

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Ort.
Sıcaklık (°C)	2,8	3,7	7,0	12,6	16,1	21,4	25,1	25,4	21,1	15,6	8,6	4,4	13,7
Yağış (mm)	67,1	54,3	52,7	37,2	35,8	11,5	13,3	15,2	10,0	33,4	52,3	76,6	459,4

Kaynak: (DMİGM ve Ceylan, 2007).

Ortalama sıcaklığın mevsimlere dağılışına bakıldığında en soğuk mevsimin kış olduğu görülür. Yaz mevsimi ülkemizin bütün istasyonlarında olduğu gibi doğal olarak en sıcak mevsimdir. Yaz sıcaklarının yüksek olması ve kuraklık, bu mevsimde suya ihtiyacın fazla olmasına yol açmıştır. Su ihtiyacı da yörede bir takım özel su yapılarının görülmesinin ana nedenleri arasında sayılabilir.

Eşme’de yapılan rasatlara göre yıllık ortalama yağış miktarı 459,4 mm dir (tablo 1). Bu değer en yakın istasyon olan Uşak’ın değerinden (531,7 mm) bir miktar azdır. Uşak’tan güneye doğru gidildikçe yükseltinin azalmasına paralel olarak yağışlarda da bir azalış görülmektedir. Uşak’a çok yakın olması ve yeryüzü şekillerinde belirgin bir farkın olmaması nedeniyle gerçekte yıllık ortalama yağış miktarının Uşak istasyonuna yakın bir değer arz etmesi kaçınılmazdır. Yağışın mevsimlere dağılışına bakıldığında mevsimler arasında yağışta büyük farklar olduğu görülür. En çok yağış kış mevsiminde gerçekleşir. Yıllık ortalama yağışın % 43,0 ı bu mevsimde meydana gelir. En kurak mevsim 40 mm. yağış miktarı ile yaz mevsimidir. Yaz mevsiminde yıllık toplam yağış miktarının % 10 undan bile az yağış düşmektedir. İşte sahada etkili olan bu yaz kuraklığı ile muslukların ortaya çıkması arasında yakın bir ilişkinin olduğu değerlendirilmektedir.

Eşme İlçesinin Hidrografik Özellikleri

Eşme adı hidrografya ile ilgili bir terimdir. Eşme kelimesi Güncel Türkçe Sözlükte “*kaynak, pınar*”, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğünde “*yağmur sularını toplamak için toprağa kazılmış çukur, kaynak, göze, pınar*”, Tarama Sözlüğünde “*azıcık eşilmekle su çıkan kuyu*” gibi anlamlara gelmektedir. Eşme çevresinde sürekli akışa sahip büyük akarsu yoktur. Küçük derelerin büyük bir kısmı yağışlı dönemde su akıtırken kurak mevsimde özellikle yaz aylarında kurumakta, bölgede yaz mevsiminde su açığı meydana gelmektedir.

Eşme ilçesinde yeraltı suları her yerde yüzeye yakın değildir. Yörede önceden açılmış adi kuyularda derinliğin çok fazla olmadığı göze çarpar. Bu da sahada taban arazilerde yer altı sularının yüzeyden çok fazla derin olmadığı sonucunu göstermektedir. İlçenin muhtelif yerlerinde açılan derin sondaj kuyularında inilen derinlik tabakaların kalınlıklarına göre 80-150 metre arasında değişmektedir. Kumlu, çakıllı, kireçli depolar ile alüvyonlar yeraltı suyunu rezerve etmektedir.

Önceki yıllarda köylerde su kuyuları klasik kazma yöntemiyle açılırken bu kuyuların derinlikleri 15 metreyi pek geçmemekteydi. Kuyu kenarları göçmeleri önlemek ve su sızmasını kolaylaştırmak için taşla örülür, üstü de güvenlik amacıyla beton veya demir kapakla kapatılırdı (Fotoğraf 1). Bu kuyulardan günümüzde halen bahçelerin sulanmasında ve hayvanların su ihtiyaçlarının karşılanmasında yararlanılmaktadır. Adi kuyuların sayıları her geçen gün azalmaktadır. Eski kuyuların çoğu ya yıkılmış veya kapatılmıştır. Yeni açılan kuyular sondaj makineleri kullanılarak açılan derin kuyulardır.

Fotoğraf 1: Cemalçavuş Köyü Yakınlarındaki Halen Kullanılan Adi Kuyulardan Bir Görünüş

Bölgede yer alan kaynaklardan bazılarının debileri, 0,1-20 lt./sn. arasında değişmektedir. Bu kaynakların çoğu yakın yollara veya köylere borularla getirilerek çeşmeler yapılmıştır (Fotoğraf 2). Kaynaklar köy veya yol yakınlarında ise çeşme, uzak arazide ise su biriktirme havuzları veya göletler yapılmaktadır. Küçük havuzlarda biriken sular ayrıca sebze ve meyve bahçelerinin sulanmasında değerlendirilmektedir.

Yörede güv kaynaklarla beslenen ve yaz kış sürekli akan büyük akarsulara rastlanmaz. Ancak küçük dereler vardır (Fotoğraf 3). Bunların bazıları kış aylarında bol su taşırken, yaz mevsiminde ya tamamen kurur ya da iyice cılız bir şekilde akışını sürdürür. Bu derelerden bazılarının yataklarında, sular aşındırma yaparak tabandaki tabakaları parçalamış ve dev kazanları oluşturmuştur. Eşme'de bulunan akarsular üzerinde rasat yapan herhangi bir akım istasyonu bulunmamaktadır.

Eşme ilçesinin güneyinden kaynağını alan dereler, adeta bütün kollar kabaca bir ağacın dalını andırır. Ana hatlarıyla sahanın dendritik drenaj ağına uyduğu söylenebilir. Burası genel olarak bir akarsu havzasının yukarı mecrası görünümüne uyar ve dereler sahayı terk ederken Güllü deresinde toplanarak ilçe sınırları dışına çıkar.

İlçenin kuzeyindeki yamaçlarda güney-kuzey yönünde akan dereler birbirlerinden küçük sırtlarla ayrılmışlardır. Akarsuların tamamına yakını paralel drenaj ağına çok uymaktadır. Bunların uzunlukları ve vadi eğimleri birbirlerinin kopyası gibidir. Kuzeye doğru akan dereler ilçe sınırlarından çıkmadan önce kuzeybatı ve batıya doğru dönerek Gediz nehrine doğru daha büyük derelerde birleşirler. Bu kesimde akarsu ağlarının görünümü yeniden dendritik drenaj görünümünü alır (Ceylan, 2007: 70).

Fotoğraf 2: Eşme Yöresinde Hayırseverler Tarafından Yaptırılan Bir Çeşme

Fotoğraf 3. Eşme’de Yaz mevsiminde Tamamen Kuruyan Derelerden Bir Görünüş

Ahmetler çevresinde volkanik saha içerisinde bulunan yerlerde önemli bir dere bulunmamakla birlikte kuru vadiler kafesli bir görünümde olup, Ahmetler’e doğru akarak birleşmektedirler.

Araştırma sahasında dikkate değer bir göl bulunmamaktadır. Bölgede yer alan göletler küçük olup, bölgeyi taşkınlardan korumakta ve tarım alanlarının sulanmasında faydalanılmaktadır. Eşme ilçesindeki göletler; köy ve mahalle yerleşmelerinin yakınlarına yapılan, genişlik ve uzunlukları 10-50 metre arasında değişebilen ve en derin yeri 4-5 metreyi pek geçmeyen göletlerdir. Bu küçük göletler, yağmur sularının biriktirilmesi prensibiyle hayvanların yaz aylarında su ihtiyacını gidermek amacıyla yapılır. Çoğu köyün veya mahallenin çevresinde bu tür göletlere rastlanır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Eşme Çevresinde Vatandaşlardan Tarafından Hayvan Sulamak İçin Yapılan Bir Gölet.

Hidrografik unsurlardan olan sarnıçlara yörede hiç rastlanılmamıştır. Yağmur suları ile beslenen ve geçici bir süre de olsa yaz mevsiminde su ihtiyacına cevap veren *sarnıçların* yörede bulunmayışı da oldukça ilginçtir. Yöreye ilgili olarak yapılan eski çalışmalarda Aydınli köyü çevresinde ana kaya içerisine oyulmuş (3 x 4 metre ebatlarında) eski bir sarnıç tespit edilmiştir (Ceylan, 2007: 77). Eskiden yörede sarnıçların bulunduğu ancak işlevlerini kaybederek ortadan kalktıkları söylenebilir. Eşme’ye komşu Karahallı

yöresinde duvarları taşla örülerek yapılan bir nevi sarnıç ve gölet karışımı olan kuyuyu andıran su depoları olan “Avgan'lara” (Kaya, 2007: 39) yörede hiç rastlanmaz.

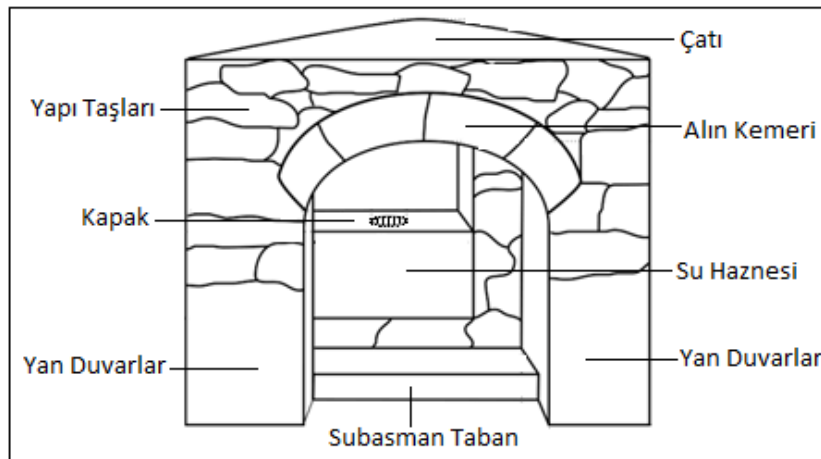
Eşme Yöresinde Musluklar

Yeryüzünün en değerli unsuru olan su, yerleşimlerin kurulmasında kilit rol oynamıştır. Yerleşimler genellikle su kaynaklarının ve akarsuların kıyılarında kurulurken, büyük medeniyetler de akarsu havzaları ve buraların yakın çevrelerinde ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle karalar üzerinde bulunan sular her zaman değerli olmuştur. Su; günümüzde eskiye oranla içme, kullanma, hidroelektrik santralleri, sanayi, tarım ve hayvancılık açısından daha da önemli hale gelmiştir. Nüfusları giderek artan büyük şehirlerde en önemli ihtiyaçların başında su gelmektedir. Su havzaları ile su kaynaklarının kirletilmesi, şebeke sularındaki kaçaklar, farklı kirletici maddelerin şebeke sularına karışması, şebeke ve borulardan kaynaklanan kirlenme faktörleriyle içmesi zorlaşan şebeke suları nedeniyle şişe suyu sektörü yeni bir ticaret alanı olarak ortaya çıkmıştır. Su sektörü, paketleme, taşıma, dağıtım, arıtma vs. gibi alanlarda binlerce insana iş alanı oluşturmaktadır. Su; yakın gelecekte daha da stratejik bir hal alacak ve kaynakların azalmasıyla birlikte önemi giderek artacaktır.

Eşme ilçesinde, yaz mevsiminde aylık yağış değerlerinin azalması ve sıcaklıkların maksimum seviyeye yükselmesiyle su açığı ortaya çıkmaktadır. Yöre arazisi paleozoik yaşlı temel ve onun üzerinde daha genç farklı formasyonlar ve yer yer kireç taşlarından oluşmaktadır. Çatlaklı yapıya sahip taşlar yüzey sularını yeraltına kolayca sızdırmakta ve yüzeyde ise kaynaklara az rastlandığından sıcak dönemde su kıtlığı yaşanmaktadır. Yöre insanı; yaz aylarında yollar boyunca kaynak yetersizliğinden ortaya çıkan su ihtiyacına çözüm sunabilmek maksadıyla karayolu kenarlarında veya yakınlarında yolcuların su ihtiyaçlarını karşılamak için, pınar, göz, göze, eşme gibi su kaynaklarını borularla taşıyıp çeşmeler yapmışlardır. Su kaynaklarının hiç olmadığı yerlerde ise yol kenarlarına veya önemli yol kavşaklarına taşıma su ile besledikleri muslukları inşa etmişlerdir.

Musluk kelimesi köken olarak; Arapçadan dilimize geçen “Maslak” kelimesinden gelmektedir. Maslak anlam yönüyle; *suyolları üzerinde bulunan su haznesi, büyük su yalağı* (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1350), *su deposu* (Kamar, 2003: 839) gibi anlamlara gelmektedir. İstanbul'da bulunan bir mahallenin adı olan “Maslak” da aynı anlamdadır. Maslak kelimesi Anadolu'nun bazı yörelerinde “*Su haznesi (deposu)*” olarak kullanılan Musluk'a dönüşmüştür ve Türk Dil Kurumu'nun çeşitli sözlüklerinde de benzer anlamlarda kullanılmaktadır. Musluk; *yol kenarlarına hayır için konulan su küpü* (TDK, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü), *sebil, kırlarda hayır sahiplerinin yaptırdığı su depoları, su küpleri, küçük içme suyu deposu, yedek çeşme, sarnıç, kışın dolup yazın suyu azalan kuyu, ağaçtan yapılmış su tası* gibi anlamlara da gelmektedir (TDK, Derleme Sözlüğü, 1988). Musluklara bazı yerlerde *hayrat, sebil, küp* vs gibi isimler de verilmekle birlikte batı Anadolu'da yaygın olarak verilen genel isim musluktur.

Musluklar; yörede yaşayan bir hayırsever tarafından yol kenarına uygun bir yere yapılan değişik biçimleri olan, üç tarafı ve üstü kapalı sadece ön tarafı açık korunaklı basit bir taş yapı ve bu küçük yapının içerisine yerleştirilen su haznesi, su kabı veya su küpünden ibarettir (Şekil 1, Fotoğraf 5).

Şekil 1: Yörede Bulunan Bir Musluk Planı.

Musluklar genellikle yakın çevrede bulunan devşirme malzemelerden ve yöredeki taşlardan inşa edilmişlerdir. Taşlar aralarına çamur veya harç konularak düzgün şekilde örülmüştür. Bir metre veya insan boyu yüksekliğe ulaşıncaya kadar tavanı da geniş düzgün taşlarla veya ahşap üstü taş malzemeyle kapatılmıştır. Ön kısmı veya kapı kısmı çoğunlukla açıktır ve üstü kemer şeklinde yapılmıştır. Yakın dönemlerde yapılanların bazılarının duvarları ve tavanı da beton malzemeyle inşa edilmekte taşın yanı sıra, tuğla, beton ve demir gibi farklı malzemeler kullanılabilir. Bazılarında ise eğreti bir kapiya rastlanmaktadır.

Fotoğraf 5: Karayolu Kenarında Yapım Tarihi Belli Olmayan Bir Musluk.

Her musluğun bir adı ve sahibi bulunmaktadır. Yöredeki musluklar o kişinin adı veya lakabıyla tanınmaktadır. Musluk sahibi, sıcaklığın arttığı yaz dönemi boyunca her gün yoldan geçen insanların içmesi için kendisinin ikamet ettiği yerden sırtında, hayvanıyla veya herhangi bir araç vasıtasıyla musluğa su taşımakta, musluğun temizliğini, bakımını ve korumasını yapmaktadır (Kadının musluğu, Karacaahmet musluğu gibi).

Eşme İlçesinde Muslukların Dağılışı

Eşme yöresindeki musluklar da genellikle yol kenarlarında inşa edilmişlerdir. Uşak ve Ulubey yöresindeki musluklarla büyük benzerlikleri olduğu gibi (Öntuğ ve diğerleri 2011: 23) bazıları ise farklılık arz etmektedir. Bu muslukların diğerlerinden en büyük farkı daha büyük ve bazılarının küçük bir oda büyüklüğünde olmalarıdır. Bu farklı yapılarıdaki ana amaç, yolcuların su ihtiyacını karşılamaya yanı sıra bir sığınak veya bir durak vazifesi sağlamaktır. Yağışlı, karlı ve soğuk havalarda yolcular bu küçük yapıların içerisinde dış olumsuzluktan korunarak güven içerisinde belirli süre durabilmektedir. Bu yapıların içerisindeki bir köşede yine musluk yer almaktadır. Buradaki musluk yapının içerisinde küp veya taştan oyma su haznesi şeklinde köşede küçük bir bölüm kaplanmaktadır.

Su yapısı olarak tarihi bir öneme sahip musluklarla ilgili bilgi ve tanınırlık oldukça yetersizdir. Uşak ve ilçelerinde geniş yayılım gösteren bu orijinal su yapılarının hangi tarihlerde ilk defa ortaya çıktığı ile ilgili herhangi bir belge ve kayda rastlanılmadığı gibi; ayrıca yöredeki muslukların hiçbirinin üzerinde herhangi kitabe veya yazıya da rastlanamamıştır.

Türkiye'nin güneybatısında Denizli, Aydın, İzmir, Muğla illerinin dağlık bölgelerinde daha çok eğreti küp musluklar görülürken; Uşak ilinin orta ve güneyinde taş yapılmış musluklar karşımıza çıkmaktadır. Sadece küpten yapılmış ve her yeri açıkta duran musluğa rastlanmaması İç Batı Anadolu yöresinin iklimi ile alakalı olduğu fikrini vermektedir. Kışlar kıyı Ege kesimine göre daha sert geçtiği ve kar yağışı görüldüğü için muslukların kalıcılığı ancak böyle küçük taş yapılar inşa edilerek sağlanabilmiştir. Aydın, İzmir gibi kıyı bölgelerinin yüksek kesimlerinde de küçük küp musluklar aynı gerekçelerle yerini taş yapılmış musluklara bırakmışlardır.

Muslukların yapıldıkları yerin yakınında su kaynakları bulunmamaktadır. Suyun pınar, göz, göze, kaynak vs. gibi farklı isimlerle yüzeye çıktığı yerlerde zaten bu kaynaklar bir sistem halinde yol kenarında çeşme olarak hizmet vermektedir. Yer altı suyunun yüzeyde bulunmadığı ancak yakın olduğu yerlerde ise açılan adı kuyularla su ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Günümüzde Uşak yakınlarında yer alan Kayaagıl köyünde derinlikleri 207-468 metreler arasında değişen derin sondajlarla sıcak su çıkarılmaktadır (Deniz, 2016: 327). Yer altı sularının oldukça derinde olduğu yerlerde ve o günkü imkânlarla bu suları yüzeye çıkarmak imkânsızdır. O günün şartlarında yüzey kaynaklarının bulunmamasından dolayı, hayırseverler yol kenarında uygun yere bir musluk yaparak içerisine sağlam bir su haznesi yerleştirir. Su haznesi topraktan yapılmış üstü açık bir su küpü olabileceği gibi yöredeki veya uzak bölgelerdeki yumuşak kireçtaşlarının getirilerek içinin oyulmasıyla da yapılabilir (Fotoğraf 6).

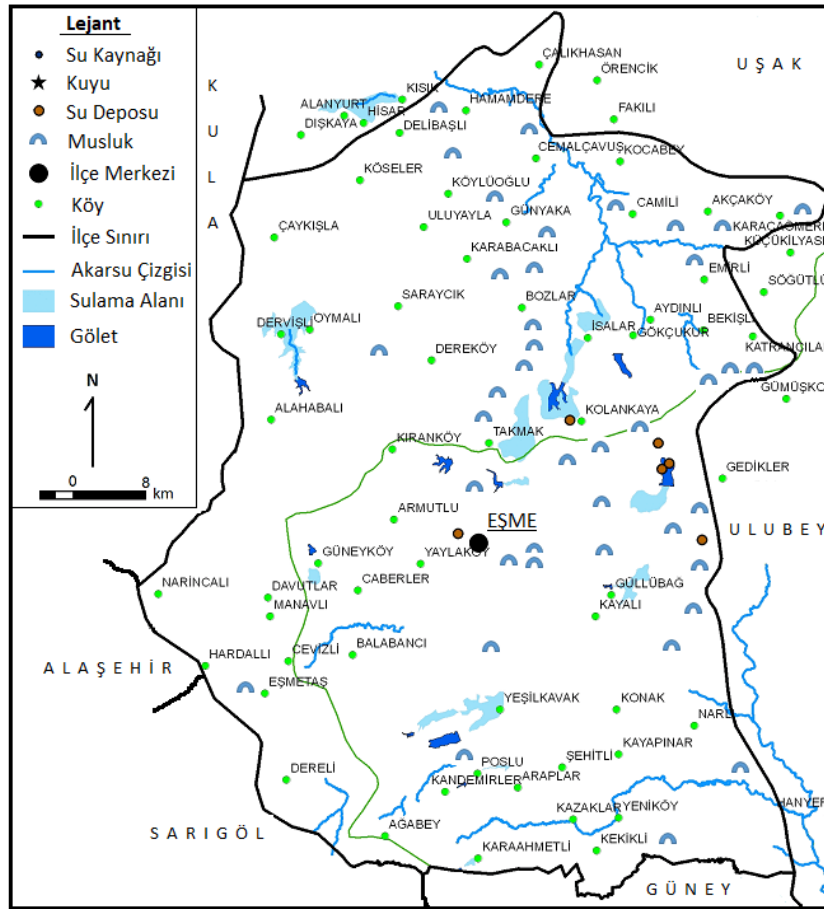
Fotoğraf 6: Muslukların Bazılarının İçerisinde Taşlardan Oyularak Hazırlanmış Su Haznesi (Deposu).

Hayırsever; musluğa yaz mevsimindeki sıcak günlerde her gün su taşıyarak doldurur ve yolcuların su ihtiyacını karşılar (Kara, 2017: 223). Musluk haznesinin/deposunun üstü açık olabileceği gibi, çoğunlukla tahtadan bazen de düzgün taştan bir kapakla kapatılır ve üzerine bir su taşı (bardak) bırakılır. Yolcu bu taşı vasıtasıyla ihtiyacı kadar suyu muslukta kolayca alabilir. Hayırseverin ölümüyle birlikte musluğun bakımı ya evlatlarına ya da onun yakını olan başka bir hayırsevere devredilerek sutaşıma işlemi nesilden nesile sürdürülür. Eğer muslukla birisi ilgilenmez ise, işlevini kaybeder ve belirli bir süre sonra tabiat şartlarına direnemeyeceğinden yıkılarak kaybolup gider.

Uşak ilinin Banaz ve Sivaslı ilçelerinde musluklara hiç rastlanılamamıştır. Ulubey, Eşme ve Karahallı ilçeleri ise muslukların yaygın olduğu ilçeler olup, bu su yapıları yollar boyunca adeta çizgisel/işinsal hatlar

şeklinde sıralanmaktadır. Uşak'ın kuzeyinde su kaynaklarının yeterli olduğu bölgelerde musluklara ihtiyaç duyulmadığı için ya hiç yapılmamışlar ya da seyrek olarak yapılmış olsalar bile zamanla yıkılarak ortadan kalkmış ve tamamen izleri kaybolmuştur.

Denizli'nin Güney ilçesinde de musluklar görülmektedir. Yöreye ilgili yapılan çalışmalarda muslukların varlığından "Bir Yudum Serinlik" olarak bahsedilmektedir (Kutludağ, 2004: 33). Denizli'nin kuzeyindeki sahanın genel coğrafi özellikleri, Uşak yöresiyle özellikle Ulubey ve Eşme yöresiyle büyük benzerlikler gösterir. Ancak Güney ve Çal ilçelerinde musluklar mevcut iken, Çivril ilçesinde ise hiç karşımıza çıkmaz (Kadioğlu, 2007). Güney ilçesindeki muslukların varlığı da aynı şekilde iklim-su kültürü ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Sadece iklimden dolayı muslukların şekli değişikliğe uğramaktadır. Eşme yöresinin tamamında musluklara rastlanmakla birlikte ilçenin kuzey ve doğusunda daha fazla oldukları dikkati çeker (Harita 2).

Harita 2: Eşme İlçesinin Hidrografya Haritası.

Eşme'yi Uşak'a bağlayan yolların da doğu ve kuzeyde bulunması ile muslukların dağılışı arasında bir paralellik söz konusudur. Eşme'den kuzeydeki Uşak-İzmir ana karayoluna kadar devam eden, kuzeydeki köyleri birbirine bağlayan sırt hattı boyunca uzanan yol boylarında oda şekilli geniş musluklara sıkça rastlanır. Eşmenin hemen doğusunda daha çok basit yapılı musluklar dikkati çekerken, Eşme-Ulubey ilçelerini birleştiren karayolu üzerindeki doğu hattı ve Eşme'yi Uşak'a bağlayan karayolu üzerindeki kuzeydoğu hatları boyunca taş yapılı tarihi musluklar sıralanmaktadır. Çevresindeki il yolları kadar işlek olmasa da Eşme'yi Uşak'a bağlayan karayolu (Doğanay ve Deniz, 2014: 6) uzun yıllardır kullanılan eski bir yol ve yöredeki diğer yollara göre daha işlek olduğundan buradaki muslukların da oldukça eski olduğunu

söylemek mümkündür. Bu ana hatlar dışında bazı yol kavşaklarında, patika yolların geçtiği yerlerde ve bazı köy mezarlıkları kenarlarında da musluklara rastlanmaktadır.

Muslukların ortak özelliği kitabelerinin olmamasıdır. Türk insanının genel yapısında yaptığı hayrın gizli kalması ve ismini kimsenin bilmemesi düşüncesi mevcuttur. Muslukların kitabesiz olmasında bu hayat felsefesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Güneybatı Anadolu platolarında daha fazla örneğine rastlanılan taş yapıli muslukların hangi tarihlerde yapılmaya başlandığı, hangi aşamalardan ve şekil değişikliklerinden geçtiği ve coğrafi dağılışının nerelere kadar yayıldığı tam olarak bilinmemektedir. Literatürde pek rastlanılmayan, sadece sebil veya hayrat olarak bazı topografya haritalarında adı geçen ve edebi metinlerde tek tük izine rastlanılabilen musluklar; *günümüzde bütün yerleşimlere kaynak sularının borularla ulaştırılmaya başlanmasıyla birlikte işlevini ve önemini yitirmiştir. Kültürel değişim, kırsal kesimden şehirlere göçler ve bakımsızlıktan dolayı teker teker tarih sahnesinden izleri silinmeye devam etmektedir.*

Osmanlı arşivlerinde musluklara ait tek tük bazı vakıf kayıtlarının bulunması, küçük olmasına rağmen bu su yapılarına Osmanlı Devletinde önem verildiğini göstermektedir (Sak, 2009; 10-16). Ancak muslukların kitabelerinin olmaması hangi yıllarda yapıldıklarının tam olarak belirlenmesini engellemektedir. Ancak bazı muslukların taşlarının bölgedeki arkeolojik alanlardaki sağlam malzemelerden getirilerek devşirme olarak yapılmış olması ve yöredeki yaşlılar ile yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen bulgular, çok uzun yıllardan beri musluk kültürünün ve musluk yapımı geleneğinin Eşme çevresinde de var olduğunu göstermektedir.

Eşme İlçesinde Musluk Çeşitleri

1. Taş Yapılı Tarihi Musluklar

Taş yapılardan oluşan yükseklikleri 1-2 metre arasında ve kapladıkları alan en fazla 3-4 metrekare arasında değişebilen musluklardır. Hemen hemen hepsi birbirine benzemektedir. Çoğu yörede bulunan eski yerleşmelerdeki düzgün taşların getirilmesi ile inşa edilmişlerdir. Yerden 10-15 cm yüksekliğindeki su basman üzerine önü açık olacak şekilde üç taraflı duvar örülmektedir (Fotoğraf 7). Duvarların alt taraflarında eski yerleşmelerden izler taşıyan iri unsurlu devşirme malzemeler kullanılmaktadır. Ön kısmına bir kemer yapılarak giriş süslenmekte ve kemerin üstüne çatı yapılmaktadır. Yüksekliği bir insan boyunu geçmemekte ve içine eğilerek girilmektedir. Çoğunun içerisi bir insan ayakta duramayacak yüksekliktedir. Girişin karşısına ya küp veya taştan oyulmuş bir su haznesi yerleştirilmektedir. Küpler kolay kırıldığı için burada taş malzeme daha çok tercih edilmektedir. İşlemeye müsait bir taş bulunarak musluğa sığacak şekilde bir dikdörtgen prizma şeklinde yontulmakta, sonrada ortası oyularak su deposu oluşturulmaktadır. Deponun (hazne) üzeri yörede kayrak denilen büyük bir taşla veya kalıp şeklinde oluşturulmuş tahtalarla örtülmektedir. Bu örtü kapak olarak isimlendirilir. Kapağın üzerine kırılmayacak bir su taşı konulmakta ve bu tas kaybolmaması için iple kapağa bağlanmaktadır (Kara, 2015: 373-374).

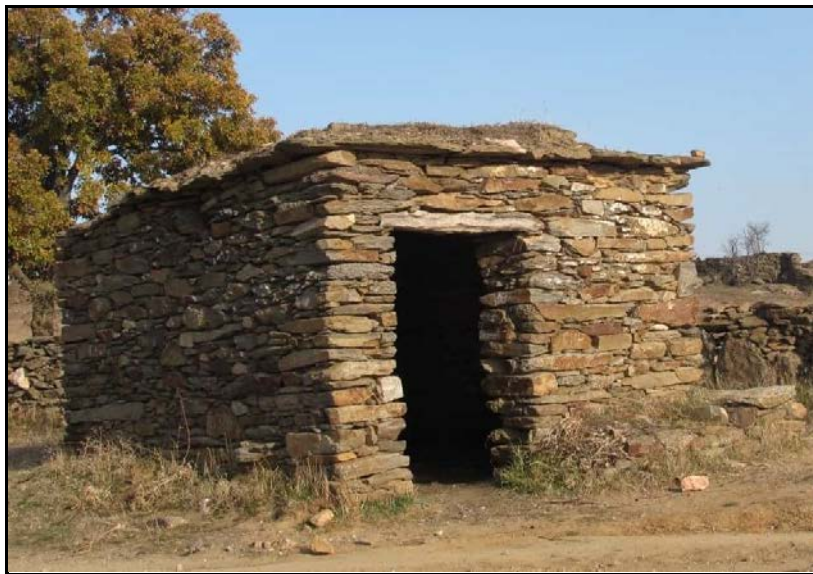

Fotoğraf 7: Eşme-Uşak Karayolu Üzerinde Devşirme Malzemeyle Yapılmış Bir Musluk.

Muslukların kapıları olmayıp açık olan ağızlarının (girişlerinin) çoğunlukla kuzeye baktıkları gözlenmiştir. Bunun nedeni; yaz günlerinde musluğun su deposunun güneş ışığı görmeyerek suyun daha serin olarak yolcuların istifadesine sunulmasıyla ilgilidir. Bazı muslukların güney tarafına dut veya benzeri geniş yapraklı ve uzun ömürlü bir ağaç dikilerek bu ağacın büyümesiyle birlikte musluğun sürekli ağaç gölgesinde kalması ve sularının daha soğuk içilmesi sağlanmaktadır.

2. Oda Şekilli Musluklar

Eşme yöresinde görülen ve diğer ilçelerde fazla rastlanmayan bir musluk çeşididir. Yapılış amaçlarında musluk görevinin yanı sıra yolcuların bir sığınma istasyonu görevi için inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Bu yapılar küçük bir oda genişliğindedir. Bazılarının büyüklüğü 10-15 metrekareyi bulabilmektedir. Yükseklikleri 2-3 metreye ulaşmakta ve bir insan içerisinde ayakta rahatlıkla hareket edebilmektedir. İnşa edildikleri malzemeler genellikle yörede bulunan volkanik taşlar ve şistlerdir. Bu taşlar kalıp gibi sökülerek buraya getirildikleri için tuğla gibi düzgün ve kolay örülmektedir. Büyük bir giriş bölümü bulunmakta ancak kapı konulmamaktadır. Tavan kısmına ağaç dilmeler uzatılmakta, bunların üzerine genişçe taşlar döşendikten sonra üzeri toprakla da örtülmektedir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8: Sadece Eşme Yöresinde Rastlanılan Oda Şekilli Musluklar.

Bu yapının içerisinde bir köşeye sadece bir küp veya su haznesi konulmaktadır (Fotoğraf 9). Yapının içerisinde aynı anda 8-10 kişi bazılarının daha fazla insanın girebileceği göz önüne alınarak bu yapıların daha çok günümüzdeki otobüs ve dolmuş durakları benzeri yapılar olduğu kabul edilebilir. Ancak hepsinin içerisinde mutlaka su haznesinin bulunması; bunların asıl yapılış gayesinin su musluğu olduğunu, sonradan ihtiyaçtan dolayı daha büyük ve korunaklı bir yapıya (sığınak) dönüştüklerini ortaya koymaktadır. Çünkü çetin kış şartlarının hüküm sürdüğü dönemlerde yolcular bu yapıların içerisine sığınarak ateş yakabilmekte donmaktan ve vahşi hayvanlardan korunabilmektedir.

Fotoğraf 9: Oda Şekli Musluklarda Köşeye Yerleştirilen Su Haznesi (Musluk)

3. Basit Taş Yapılı ve Kapılı Musluklar

Bu musluklar fazla işlek olmayan ara yollarda ve ekonomik durumları iyi olmayan hayırseverler tarafından yol kenarlarına veya yola yakın tarlalarının kenarlarına yapılan musluklardır. Yükseklikleri 1-1,5 metreyi genişlikleri ve uzunlukları da 2 metreyi pek geçmez. Yöredeki taşlardan geliş güzel inşa edilmişler ve taşlar örülürken çoğunda harç veya çamur malzeme hiç kullanılmamıştır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10: Ahmetler Çevresinde Görülen Basit Yapılı ve Kapılı Bir Musluk.

Basit birer kapısı bulunmakta ve kapıları kuzeye bakmaktadır. Musluk yolun hangi tarafına yapılırsa yapılsın kapılar kuzeye bakarken, bazen musluğun önündeki kapılar bazen de musluğun arka tarafı yola bakmaktadır. Tavanları kapıdan arkaya doğru eğimlidir. Üzerleri taş veya kiremitle örtülmüştür. Kapıların yapılış amacı bu ıssız yerde musluğun içerisine hayvan girmemesi ve içeride bulunan su küpü veya haznesinin korunması içindir.

Bazı muslukların kenarında musluğa bitişik olarak iki basit ayak üzerine oturmuş düz bir tahta bölüm yer alır. Tahtanın bir tarafı ayaklar üzerine otururken diğer kenarı taş duvara monte edilmiştir. Musluğun içindeki su deposunun yanı sıra bu tahta üzerine küçük su testilerinin bırakılarak ve yolcuların bu sulardan içmeleri sağlanmıştır. Çünkü bu yollar çok işlek olmadığından dolayı fazla yolcu geçmemekte ve fazla suya ihtiyaç duyulmamaktaydı.

4. Modern Malzeme ile Yapılan Musluklar

Günümüzde az da olsa halen yapımı devam eden musluklardır. Geçmişte atalarından gördüklerini, yöre kültüründen kendilerini etkilemiş olanları unutmayan Eşme'deki yeni nesilden bazıları benzer yapıları inşa etmeye devam etmektedirler. Bu yapılar eski musluklardan biraz farklı olarak tuğla, demir, çimento, kalas, kiremit veya çinko saç gibi modern yapı malzemeleri ile inşa edilmektedir. Planları, genişlikleri, yükseklikleri, su hazneleri diğer musluklardan pek farklı değildir. Sadece inşa malzemesi farklıdır. Yeni muslukların çoğunun dış yüzeyleri sıvalı ve bazıları da boyalıdır.

Modern musluklarda da yaz mevsiminde su bulundurulurken, kış mevsiminde muslukların bazılarının içerisinde kuru odunların konulduğunun tarafımızca gözlenmesi (Fotoğraf 11) bu yapıların işlevlerini sadece yaz mevsiminde değil aynı zamanda kış mevsiminde de bir sığınak olarak sürdürdüklerinin en canlı örneğidir. Yağmura veya kar yağışına ya da tipiye yakalanan yolcu, avcı, çoban gibi insanların geçici bir süre de olsa buraya sığınmaları ve ateş yakarak soğuktan korunmaları amaçlanmaktadır. Yeni yapılan musluklarda da yaptıran kişiler herkes tarafından bilinmekle beraber, onları tanıtıcı herhangi bir kitabe, levha vs. bulunmamaktadır.

Fotoğraf 11: Modern Malzemeler Kullanılarak Yapılan Musluğun Yaz ve Kış Mevsiminde Görünüşü.

Sonuç

Ülkemizde özellikle Güneybatı Anadolu'da birçok ilimizde olduğu gibi Eşme yöresinde de musluklara rastlanması ve bunların günümüze kadar varlığını sürdürmüş olmaları hatta yapılmaya devam ediyor oluşları bu su yapılarının çok eski yıllardan beri bilindiğini ve uygulandığını ortaya koyar. Muhtemeldir ki

aynı kültürden gelen insanların yurdumuzun başka bölgelerinde de benzer yapıları kullandıkları, daha geniş sahalarda yaygın ve sayılarının da oldukça fazla olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Güneybatı Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Eşme çevresinde de muslukların yapılması ve hayırseverler tarafından taşıma su sisteminin işletilmesi; uzun bir süre yaz aylarında yolcuların su ihtiyacını karşılama görevini sağlamıştır. Çok önemli bir sorun yöredeki hayırseverler tarafından gönüllü olarak ortadan kaldırılmıştır.

Suya bu kadar değer veren Türk toplumunda genç nesillerin tanımadıkları, hatta yol kenarından geçerken ne olduklarını merak edip bakmadıkları nadir su yapılarından olan musluklar; sıcak yaz günlerinde yoldan geçen yolcular, çobanlar, avcılar, köylüler ve yakınlardaki tarlalarında çalışan insanların içme suyu ihtiyacının tamamını veya bir kısmını uzun yıllar boyunca karşılamıştır.

Bu yapıyı inşa eden kişiler; yaz ayları boyunca musluklara her gün su taşımış, biten veya azalan su deposunu sürekli doldurmayı kendilerine görev edinmiştir. Günümüzde kırsal bölgelerde bile araç sayısının her geçen gün artması, en ücra yerlere kadar borularla su götürülmesi, farklı yerlere çeşmeler yapılması, muslukların atıl kalmasına ve işlevini yitirmesine neden olmuştur.

Günümüzde işlevini yitiren ve sayıları her geçen gün azalan musluklar birer birer yıkılmakta, tamir edilmedikleri ve bu su kültürü yavaş yavaş ortadan kalktığı için yok olmaktadır. Suyun ticaretinin yapıldığı ve büyük gelir getirdiği bir dönemde, su kıtlığı yaşayan insanların ve yöre sakinlerinin; hiç tanımadıkları insanların, yolcuların içmeleri için hiçbir maddi karşılık beklemeksizin sadece hayır ve iyilik amacıyla aralıksız olarak kilometrelerce uzağa kendilerinin veya hayvanlarının sırtında her gün su taşımaları son derece takdire şayandır. Bu işlemi kısa süreliğine değil, onlarca yıl sürdürmeleri su kültürü ve medeniyetinin eşsiz bir göstergesi olarak unutulmamalıdır. Ayrıca doğal, tarihi ve kültürel çekicilikler bakımından oldukça yoğun bir bölge olduğundan (Çakıcıoğlu Oban, 2015:785) Eşme yöresi musluklarının bazılarının mutlaka koruma altına alınarak ve restore edilerek yöre turizminde değerlendirilmesi uygun olacaktır. Bu muslukların bazıları şehir merkezlerine taşınarak veya yenileri inşa edilerek tabelalar yardımıyla genç kuşaklara tanıtılmalı ve bu su kültürünün izleri yaşatılmalıdır. Türklere su medeniyetine verilen önemin eşsiz bir göstergesi olan, insanın suya verdiği önemi ortaya koyan ve Eşme yöresinde geçmiş yıllarda büyük önem arz ederken günümüzde kaybolmak üzere can çekişen su musluklarını (hayrat) gelecek kuşaklara tanıtmak hepimiz için tarihi bir görevdir.

Kaynakça / References

Bildirici, M. (2009). *Tarihi Su Yapıları*, Ankara: DSİ Genel Müdürlüğü Yay.

Çakıcıoğlu Oban, R. (2015). "Ulubey'de Yerel Halkın Turizme Katkılarının Değerlendirilmesi" *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler* Denizli.

Çetin, T. (2001) "Uşak Köylerinin Genel Özellikleri". *21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt:1*, s.129-142, İstanbul.

Ceylan, M. A. (2007). "Eşme (Uşak) Civarında Bazı Coğrafi Gözlemler", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:15, s.65-84, İstanbul.

- Deniz, M. (2016). "Termal Turizm Açısından Kayaağıl Termal Tesisleri (Uşak)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XXV, s.311-349.
- Doğanay, H. & Deniz, M. (2014). "Ulaşım Sistemleri ve Uşak", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 32, 1-26.
- Ercan, T.; Dinçel, A.; Metin, S.; Türkecan, A. & Günay, E. (1978). *Uşak Yöresindeki Neojen Havzaların Jeolojisi*, Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, 21: 97-106.
- Kadioğlu, Y. (2008). *Şehir Coğrafyası Açısından Çivril*, İstanbul: Aktif Yayınları.
- Kamar, M. (2003). *Osmanlı Türkçe Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yay.
- Kara, H. (2015). "Uşak Yöresinde Musluk (Hayrat) Kültürü", II. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi 05-10 Nisan 2014, s. 369-376, Bosna Hersek.
- Kara, H. (2017). *Ulubey Kanyonu ve Yakın Çevresinin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi* (Editörler: H. Çukur ve R.Ç. Oban) "Ulubey İlçesinde Su Muslukları" İzmir: DEÜ Yayınları, s.214-224.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (1992). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kaya, A. (2007). Karahallı İlçesi'nin Coğrafi Etüdü. Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Kutludağ, Ş. (2004). "Bir Yudum Serinlik: Güney İlçesinde Musluk Geleneği", *Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi*, Sayı: 1, s.32-34, Denizli.
- Öntuğ, M.; Kara, H.; Polat, S.; Toker, S. & Gözüküçük, A. (2011). *Ulubey Kanyonları Alternatif Turizm Potansiyelinin Tespiti, Turizm Fiziksel Planlaması*, Zafer Kalkınma Ajansı Projesi Raporu, Uşak.
- Özav, L. & Kara, H. (1997). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Uşak "Coğrafya Bölümü"* İzmir: Uşak Valiliği Yayınları, s.29-48.
- Sak, İ. (2009). "Buzlukbaşı Sarnıcına Ait İki Vakfiye", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, s.1-16
- TDK (1988). *Derleme Sözlüğü*, Cilt: 9, Ankara: TDK Yay.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- TDK (2015). *Türkiye Türkçesi Ağzaları Sözlüğü* (www.tdk.gov.tr/sözlükler: Erişim: 01.10.2017)
- Tümer, H. (1971). *Uşak Tarihi*, İstanbul: Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları.